

УДК 343.140.02

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.69>

РЕІНТЕГРАЦІЯ НЕПОВНОЛІТНІХ В ЮВЕНАЛЬНІЙ ЮСТИЦІЇ

Хмелевська Н.,

кандидатка юридичних наук, адвокатка, доцентка,
доцентка кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління
та права імені Леоніда Юзькова
stamp.ua@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4492-4868>

Хмелевська Н. Реінтеграція неповнолітніх в ювенальній юстиції.

У статті проаналізовано поняття реінтеграції неповнолітніх в ювенальній юстиції. Каральний підхід не є ефективним в роботі з неповнолітніми. Важливо розуміти, що від якості кримінального процесу в якому опинились неповнолітні, залежить їх майбутнє та чи в подальшому вчинять вони кримінальні правопорушення. Потрібно також пам'ятати, що неповнолітні потерпілі та свідки теж потребують реінтеграції, однак відмінної від неповнолітніх правопорушників. У літературі використовують різну термінологію для позначення процесу реінтеграції, а саме «ресоціалізація», «реінтеграція», «реабілітація», які означають комплекс заходів, що забезпечують неповнолітнім, дотичним до кримінального процесу відновлення, підтримку, забезпечення повернення до законослухняної поведінки та нормальної життєдіяльності, переосмислення того, що сталося. Найбільш сучасним терміном є «реінтеграція», який є вдалим для використання в ювенальній юстиції та охоплює всіх неповнолітніх в контакт з законом. Найбільш поширеною думкою є те, що реінтеграція починається після винесення вироку під час відбування покарання, проте це звужене розуміння поняття. Процес реінтеграції повинен застосовуватись починаючи з першого контакту неповнолітнього з правоохоронними органами та завершуватись лише через певний період після закінчення стадії судового розгляду. Реінтеграція повинна поширюватись не тільки на неповнолітніх в конфлікті із законом, а й на неповнолітніх в контакт із законом. Для успішної реінтеграції необхідно розробити спеціальні програми, важливою є робота з психологом та спеціальні знання кожного працівника різних структур, які працюють з неповнолітніми в кримінальному процесі. Це допоможе правопорушникам повною мірою оцінити наслідки своїх дій і отримати можливість виправити їх та попередити повторні злочини шляхом реінтеграції правопорушників у громади.

Ключові слова: реінтеграція, ресоціалізація, реабілітація, неповнолітні, кримінальний процес, ювенальна юстиція, програми для неповнолітніх.

Khmelevska N. Reintegration of minors in juvenile justice.

The article analyzes the concept of reintegration of minors in juvenile justice. Punitive approach is not effective in working with minors. It is important to understand that the quality of the criminal process in which minors find themselves depends on their future and whether they will commit criminal offenses in the future. It is also necessary to remember that minor victims and witnesses also need reintegration, but different from minor offenders. It is indicated that different terminology is used in the literature to denote the process of reintegration, namely «resocialization», «reintegration», «rehabilitation», which mean a set of measures that provide juveniles involved in the criminal process with restoration, support, ensuring a return to law-abiding behavior and normal life activities, rethinking what happened. The most appropriate modern term is «reintegration», which is most appropriate for use in juvenile justice. The most common view is that reintegration begins after sentencing while serving a sentence, but this is a narrow understanding of the concept. The process of reintegration should be applied starting from the first contact of the minor with the law enforcement authorities and completed only after a certain period after the end of the trial stage. Reintegration should extend not only to minors in conflict with the law, but also to minors in contact with the law. For successful reintegration, it is necessary to develop special programs, it is important to work with a psychologist and the special knowledge of each employee of various structures that work with minors in the criminal process. This will help offenders to fully assess the consequences of their actions and get an opportunity to correct them and prevent reoffending by reintegrating offenders into communities.

Key words: reintegration, resocialization, rehabilitation, juveniles, criminal process, juvenile justice, programs for juveniles.

Вступ. Ювенальна юстиція активно розвивається в Україні. Залучення неповнолітніх в сферу ювенальної юстиції беззаперечно має відбуватись

за особливими правилами, відмінними від процедур для дорослих. Важливим в ювенальній юстиції є не покарання для неповнолітніх, а застосування відновного підходу, який стрімко впроваджується у нашої державі. Також неповнолітніх, які опиняються у кримінальному процесі, необхідно реінтегрувати у суспільство, допомогти їм зрозуміти їх помилки, привити соціальні цінності та показати можливість стати успішним членом суспільства, незважаючи на вчинене.

Постановка проблеми. В більшості демократичних держав світу відмовились від застосування карального підходу в ювенальній юстиції, натомість застосовуючи відновний. Повернення неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, до повноцінного життя у суспільстві є одним із важливих завдань ювенальної юстиції, яке зможе попередити рецидиви злочинної поведінки. Це питання потребує додаткового вивчення та обґрунтування для покращення практики застосування.

Стан опрацювання цієї проблематики є на високому рівні серед науковців. О. Зубкова, О. Караман, В. Кривуша, Г. Радов, О. Беца, С. Харченко, С. Горенко, А. Гусак, І. Ярмиш, Е. Овсянникова, Ю. Штурхецька, О. Пилипенко, Н. Стручков, В. Трубников, А. Яровий, Ю. Чуфаровський, Т. Нестеренко та ін. Вивчали проблематику ресоціалізації неповнолітніх, залучених у ювенальну юстицію, однак, незважаючи та їх праці деякі питання залишились невирішеними.

Метою статті є вивчення питання реінтеграції неповнолітніх, які контактують із законом.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, необхідно визначитись з поняттям, яке використовують у ювенальній юстиції для розуміння процесу відновлення та повернення неповнолітнього до законслухняного способу життя. В науковій літературі можна зустріти такі терміни як «ресоціалізація», «реабілітація», «реінтеграція». Ресоціалізація є найбільш вживаним поняттям. Кримінально-виконавчий кодекс у ч. 2 ст. 6 дає визначення ресоціалізації як свідомому відновленню засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. Необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудженого [1]. У Кодексі зазначені основні засоби ресоціалізації та виправлення засуджених. Це встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), пробація, суспільно корисна праця, соціально-виховна робота, загальноосвітнє і професійно-технічне навчання, громадський вплив. Кримінально-виконавче законодавство поширює ресоціалізацію на етап відбування покарання [1]. В умовах побудови сучасної ювенальної юстиції це занадто вузьке розуміння ресоціалізації.

Ще одним термін, який можна зустріти є право-ва реабілітація. Найбільш поширене його значення – це відновлення у правах та поновлення репутації осіб, безвинно потерпілих від репресій або неправомірно притягнутих до кримінальної, адміністративної чи дисциплінарної відповідальності, що поєднується з компенсацією, відшкодуванням завданих цим особам матеріальних і моральних збитків [2]. У ювенальній юстиції не застосовують саме це значення, однак інколи використовують для позначення відновлення прав неповнолітніх та їх становища.

Також часто вживаним є термін «реінтеграція», яку помилково ототожнюють із ресоціалізацією. Необхідно погодитись з думкою Ю. Бойко-Бузиль, яка зазначає, що термін «ресоціалізація» доцільно використовувати щодо осіб, які перебувають у конфлікті із законом (ув'язнених і засуджених), оскільки етимологічно поняття «ресоціалізація» складається з префіксу «re» або «повторний процес» та терміну «соціалізація», що походить від латинського «socialis» (соціальний) і передбачає повторне засвоєння суспільних цінностей та норм. Якщо досліджувати реінтеграцію, яка також складається з префіксу «re» та слова «інтеграція» («integration» – відновлення, поновлення) означає об'єднання частин в єдине ціле. Отже, автор робить висновок, що ресоціалізація спрямована на відновлення втраченого соціального статусу, повернення особи до загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві; вона визначає доцільність і напрямки виправлення деформованої соціальності. Реінтеграція покликана до відновлення втраченого людиною відчуття особистої цілісності, соціальної інтегрованості та громадянської консолідованості [3]. Таке розуміння є цілком вдалим та заслуговує на увагу.

Українські науковці більшу увагу приділяють саме ресоціалізації неповнолітніх, які є в конфлікті із законом, не звертаючи увагу на потерпілих неповнолітніх та необхідність їх реінтеграції. Підтвердженням необхідності реінтеграції потерпілих є досвід Англії, де був прийнятий Закон про правосуддя щодо неповнолітніх і кримінальні докази у 1999 р. нові заходи щодо молодіжної юстиції. Метою стало повністю задовольняти потреби потерпілих – матеріальні, фінансові, емоційні та соціальні (включаючи особи, близькі потерпілим, які можуть також постраждати), щоб дати потерпілій особі можливість побачити злочинця як особистість, а не «невідому» особа, яка раніше образила. Усім сторонам, яких безпосередньо стосується правопорушення, надавалась можливість зробити свій внесок у прийняття рішень про те, що потрібно зробити (хоча потерпілі не несуть відповідальності за винесення вироку). Правопорушники могли повною мірою оцінити наслідки своїх дій, і отримати можливість виправити свої дії. Закон мав запобігти

повторним злочинам шляхом реінтеграції правопорушників у громади. Також передбачалось створення спільнот, які підтримують реабілітацію правопорушників та потерпілих, а також беруть активну участь у запобіганні злочинам через позитивні втручання [4]. Такий досвід є корисним для національної ювенальної юстиції.

Привертає увагу дослідження Андрія Гусака та інших, які вказують що термін "ресоціалізація" здебільшого притаманний правовій думці держав колишнього СРСР. В європейських джерелах найчастіше використовують категорії "соціальна реабілітація", "соціальна адаптація", "реінтеграція". Правильною видається, що у зарубіжних концепціях ресоціалізація перебуває переважно в парадигмі психологічної, соціологічної та педагогічної наук з урахуванням кримінологічних особливостей злочинності як соціального явища, особи злочинця, заходів щодо попередження злочинності тощо. Також автори зазначають, що більшість держав Європейського Союзу визначають ресоціалізацію як сукупність заходів, що здійснюється протягом виконання покарань, результатом якої є можливість засудженого адаптуватися до встановлених суспільством стандартів, а також подальше його утримання від вчинення протиправних дій [5]. Таке визначення є логічним та зрозумілим, але включає лише неповнолітніх правопорушників, це вузьке розуміння, а на сьогоднішньому етапі розвитку необхідне більш широке.

О. Караман зазначає, що ресоціалізація особистості неповнолітнього правопорушника є безперервним процесом, що складається з низки послідовних етапів (допенітенціарного, пенітенціарного та післяпенітенціарного) та різних психологічних, соціально-педагогічних та інших механізмів на кожному етапі [6]. Погоджуючись з таким визначенням, необхідно зазначити, що більш підходящим є термін реінтеграція і це процес, який повинен розпочинатись з першого контакту неповнолітнього з правоохоронними органами та продовжуватись після завершення судового розгляду.

С. Кушнар'ов визначає процес ресоціалізації неповнолітніх засуджених як цілком керований і при застосуванні різноманітних сучасних психолого-педагогічних форм, методів і засобів він більш ефективний саме в тих умовах, в яких працює, навчається, повсякденно спілкується підліток [7]. Така думка є слушною у випадках, якщо середовище неповнолітнього не є токсичним.

М. Кутєнов робить висновок, що виправлення та ресоціалізація неповнолітніх засуджених на сучасному етапі є пріоритетним завданням, яке стоїть не лише перед нашою державою, але й перед провідними країнами світу [8]. З таким твердженням необхідно погодитись та працювати над реалізацією цієї мети.

Служба у справах дітей Колківської селищної ради зазначає, що ресоціалізація неповнолітніх має базуватись на індивідуальному підході до кожного неповнолітнього та передбачати адаптацію до умов відбування покарання або звільнення від відбування покарання, самовизначення неповнолітнього, корекцію середовища та особистості неповнолітнього, його реінтеграцію та реадaptaцію [9]. Цілком правильна думка, індивідуальний підхід в роботі з неповнолітніми повинен застосовуватись під час всього кримінального процесу особами, які працюють з неповнолітніми.

В Україні реалізовується «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення». Часто проводяться зустрічі, метою яких є напрацювання та узгодження ефективних алгоритмів взаємодії під час реалізації Програми, метою якої є якнайшвидше виведення неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення з кримінального процесу [10]. Застосування до неповнолітніх зазначеної Програми містить елементи реінтеграції неповнолітніх.

М. Красілова припускає, що практично не можливо ресоціалізувати тих неповнолітніх засуджених у яких під час визначення типу мотивації інтерпретація не можлива, вони мають низький рівень усвідомлення життєвої перспективи і у них також переважають матеріальні потреби егоїстичної спрямованості [11]. Це означає, що обов'язковою для неповнолітніх є робота з психологом, який зможе провести корекційну роботу.

У літературі можна зустріти інформацію, що для ресоціалізації діє комплексна система заходів, яка покликана забезпечити:

- належні умови життя засуджених, сумісні з людською гідністю та нормами, які прийняті у суспільстві;
  - розвиток у засуджених почуття самоповаги до себе і оточуючих шляхом мінімізації негативних наслідків позбавлення волі;
  - підтримку соціально корисних зв'язків з рідними та близькими для них людьми;
  - отримання освіти та професійних навичок, що допоможе їм включитися у суспільне життя після звільнення [12].
- Всі ці заходи беззаперечно реінтегрують неповнолітніх, які вчинили кримінальне правопорушення.

Лукало Г. визначає ресоціалізацію неповнолітніх, звільнених від покарання з випробуванням як цілеспрямовану соціально-педагогічну діяльність, яка має на меті свідоме відновлення їх в соціальному статусі, повернення до повноцінної життєдіяльності та соціально-нормативного життя в суспільстві. Автор визначає, що ресоціалізація умовно засудженого неповнолітнього є доволі складним цілеспрямованим процесом, в основі якого лежить комплекс заходів, спрямованих на повернення і формування у

неповнолітнього необхідних умінь, навичок та набуття можливостей для життя у суспільстві з дотриманням правових норм. Запорукою успішної ресоціалізації умовно засудженого неповнолітнього є усвідомлення ним власної провини та щире каяття у скоєному [13].

Деякі автори пропонують увести у законодавство та практику категорію «соціалізація» замість «ресоціалізація», а у період відбування покарання діяльність із забезпечення соціалізації засуджених неповнолітніх має спрямовуватись на формування у них навичок, якостей, знань та вмінь відповідно до певної моделі соціальної поведінки [14]. Вважаємо, запропоноване перейменування не змінить в цілому суті ресоціалізації неповнолітніх.

Служною є думка, що необхідно зусилля направити на розробку та впровадження програм по реабілітації та ресоціалізації неповнолітніх правопорушників, формувати у неповнолітнього мотивацію для роботи над собою та подолання своїх проблем. [15].

Цінним є досвід Нідерландів, де для досягнення якісної системи ювенальної юстиції є налагодження ефективного та вчасного обміну інформацією між усіма її суб'єктами. Зокрема, розроблено електронну форму, яку заповнює працівник поліцейського відділку у який було доставлено неповнолітнього. Всі служби мають доступ до цієї форми та вносять наявну у них інформацію стосовно особистісних характеристик дитини та особливостей її мікросоціального оточення. Основне навантаження щодо забезпечення і організації ефективного процесу ресоціалізації неповнолітніх покладено на працівників служби пробації, які в більшості випадків мають освіту соціального працівника. Важливу роль у цьому процесі відіграють спеціалісти, які надають додаткові послуги (психіатричні, психологічні, соціальні, педагогічні та ін.) [16]. Подібний досвід треба перейняти нашій системі, потрібно створити постійний доступ всіх спеціалістів до інформації, яка стосується неповнолітнього. Такий підхід допоможе реінтегрувати неповнолітніх, які перебувають в контакті із законом.

Відновлення та реінтеграція є центральними принципами кримінального процесу за участі дітей. Однак якісна реінтеграція не відбувається автоматично, для неї потрібна ретельна праця дотичних до кримінального процесу суб'єктів.

Окрім створення дружньої атмосфери необхідно зробити кримінальний процес за участі неповнолітніх більш якісним та ефективним. Неадекватна взаємодія між дітьми та працівниками, які контактують з неповнолітніми створює обмеженість та неефективність системи в цілому. Тому, дуже важливим є професійна спеціалізована підготовка осіб, які працюють з неповнолітніми в межах кримінального процесу.

Висновки. Проведене дослідження дозволило зробити певні висновки:

- у сфері ювенальної юстиції зустрічаються декілька термінів, а саме «ресоціалізація», «реінтеграція», «реабілітація», які означають комплекс заходів, що забезпечують неповнолітнім, дотичним до кримінального процесу відновлення, підтримку, забезпечення повернення до законслухняної поведінки та нормальної життєдіяльності, переосмислення того, що сталося;
- найбільш сучасним терміном є «реінтеграція», який є вдалим для використання в ювенальній юстиції та використовується у широкому значенні, включаючи потерпілих. Натомість термін «ресоціалізація» можливо вживати для неповнолітніх правопорушників.
- процес реінтеграції повинен застосовуватись починаючи з першого контакту неповнолітнього з правоохоронними органами та завершуватись лише через певний період після закінчення стадії судового розгляду;
- реінтеграція має поширюватись не тільки на неповнолітніх в конфлікті із законом, а й на неповнолітніх в контакті із законом;
- для успішної реінтеграції необхідно розробити спеціальні програми, важливим є робота з психологом та спеціальні знання кожного працівника різних структур, які працюють з неповнолітніми в кримінальному процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник. За ред. акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2012. 1020 с. [https://uk.wikipedia.org/wiki/Ресоціалізація_\(право\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Ресоціалізація_(право)).
3. Бойко-Бузиль Ю. *Вісник Львівського університету*. Серія психологічні науки. 2021. Випуск 9. С. 28–34
4. ANNA MESTITZ. SIMONA GHETTI. Victim-Offender Mediation with Youth Offenders in Europe An Overview and Comparison of 15 Countries. 2005. Myers, David L. 2001. *Excluding Violent Youths from Juvenile Court: The Effectiveness of Legislative Waiver*. New York, NY: LFB Publishing.
5. Katarzyna Marlena Gerung. Варіативність поняття «ресоціалізація» Resocjalizacja młodych przestępców na Ukrainie i w Polsce: monografia. Red. P. Husak. Lublin: Wydawnictwo POLIHYMNIA Spółka. 2019. 275s. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19366/1/Resoc.pdf>.
6. Караман О. Ресоціалізація неповнолітніх засуджених як процес. *Науковий вісник*

- Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2011. Вип. 22. С. 62–66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuupred_2011_22_23.
7. Кушнар'єв С. В. Проблеми ресоціалізації неповнолітніх засуджених у контексті пенітенціарного процесу. Київ. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. С. 177. URL: <https://core.ac.uk/reader/19905910>.
  8. Кутєпов М. «Виправлення та ресоціалізація засуджених неповнолітніх: шляхи вдосконалення.» Юридичний електронний журнал 1 (2020): 222–226.
  9. Інформує Служба у справах дітей Колківської селищної ради URL: <https://kolkyrada.gov.ua/news/1617105693/>.
  10. Ресоціалізація неповнолітніх правопорушників виходить на новий рівень. URL: <https://legalaid.gov.ua/novyny/resocializatsiya-nerovnolitnih-pravoporushnykiv-vyhodyt-na-novuj-riven/>.
  11. Красілова Ю. Мотиваційна складова процесу ресоціалізації неповнолітніх засуджених. URL: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/04/Motivational-component-of-the-process-of-re-socialization-of-juvenile-convicts-Y.-M.-Krasilova-1.pdf>.
  12. Виправлення і ресоціалізація засуджених. Методичні вказівки до використання модульно-рейтингової технології викладення курсу Кримінально-виконавче право України». Підручник. URL: https://pidru4niki.com/18060203/pravo/vipravlennya_resotsializatsiya_zasudzenih#572.
  13. Пукало Г. Ресоціалізація умовно засуджених неповнолітніх, звільнених від відбування покарання. Інститут педагогіки і психології. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13009/1/5Pukalo.pdf>.
  14. Полях В. Ресоціалізація неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі: поняття та значення. Кримінальне право та криминологія. URL: [Chkur_2014_4_64.pdf](http://chkur_2014_4_64.pdf).
  15. Кутєпов М. Деякі проблеми ресоціалізації неповнолітніх засуджених в Україні. «Молодий вчений». № 2 (54). Лютий. 2018. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/2/156.pdf>.
  16. Павлова Є., Луценко Ю. Досвід роботи з ресоціалізації неповнолітніх у Нідерландах. URL: <http://ukrprison.org.ua/news/1223922713>, дата доступу 29.01.2015.